

Uwagi o historycznym charakterze antropologii ekologicznej*

Eugeniusz Kośmicki

REMARKS ABOUT THE HISTORICAL CHARACTER OF ECOLOGICAL ANTHROPOLOGY: The changes of ecology in the course of the history of human species permit to formulate an anthropological conception of a homeostasis being the regulator of the process of taking nature into possession.

Opisem i wyjaśnianiem związków człowieka z otoczeniem przyrodniczym zajmuje się antropologia ekologiczna. Można ją określić jako naukę badającą związki między biologiczną strukturą gatunku ludzkiego, ekonomiczną formą zawłaszczania i przekształcania środowiska życia, ideologicznym uzasadnieniem obranej strategii adaptacji i formą związków międzyludzkich, jakie w tej strategii funkcjonują [PIONTEK 1987]. Głównym celem tak rozumianej antropologii ekologicznej jest próba wyjaśnienia natury wzajemnych związków pomiędzy różnymi czynnikami w systemach społeczno-kulturowych. Nauka ta łączy w sobie elementy wiedzy nauk przyrodniczych i społecznych [FLOHR

1985; 1986]. Cechą charakterystyczną antropologii ekologicznej jest niewątpliwie jej historyczny charakter. Tę ostatnią cechę posiadają zwłaszcza ekonomiczna forma zawłaszczania i przekształcania środowiska życia, a także ideologiczny sposób uzasadniania przyjętej strategii adaptacji oraz forma związków międzyludzkich, jakie w ramach tych strategii występują.

Analizując etapy rozwoju społeczno-kulturowego człowieka można wydzielić co najmniej cztery "paradygmaty - obrazy świata": naturalizm, ekspansywizm, mechanicyzm, systemizm. Zmiany tych "obrazów świata" wiązały się głównie z charakterem ekonomicznego zawłaszczania i przekształcania środowiska życia oraz przemianami ideologicznego uzasadniania przyjętej strategii adaptacji. Można stąd wydzielić łowiecko-zbieracki, rolniczy, przemysłowy i postindustrialny sposób zawłaszczania przyrody. Odpowiadają im określone podsystemy ideologiczne i świadomo-

*Praca wykonana w ramach programu resortowego 04.10.01 pt. "Przyrodnicze podstawy ochrony przyrody i kształtowania środowiska" (podprogram 0.10.01).

ściowe. Jest bowiem charakterystyczne, że: "Kultura duchowa dostosowuje się do sytuacji ekologicznej - sposobu pozyskiwania materii i energii z otoczenia" [CZUB 1985: 411].

W stadium łowiecko-zbierackim, stanowiącym 99% historii człowieka, nasz gatunek był ściśle związany z przyrodą, stanowiąc poniekąd naturalny składnik biocekozy. Już wówczas wykorzystywał on przyrodę bez żadnych zahamowań, jednakże, z uwagi na stosunkowo niewielką liczbę i niedoskonałe narzędzia, działalność człowieka nie naruszała w zasadniczy sposób równowagi ekologicznej ekosystemów. Ówczesny sposób życia, przy stosunkowo niskim poziomie rozwoju kultury materialnej, nie skłaniał do jakichś trwałych lub głębokich przekształceń przyrody. Eksploatacja ekosystemu przez człowieka podobna była do eksploatacji zwierzęcej. Ówczesna kultura materialna decydowała o niemal "zwierzęcym" sposobie zdobywania pokarmu. Najczęściej mówi się ogólnie o społecznościach łowiecko-zbierackich. Faktycznie jednak zmienność środowiska rozwinęła wśród tych ludzi bardzo zróżnicowane strategie adaptacyjne. Chociaż we wszystkich tych strategiach podstawę ekologiczno-ekonomiczną stanowiło łowiectwo i zbieractwo, to jednak w zależności od środowiska, można wymienić różne formy ich realizacji. Przykładowo dla obszaru Europy w okresie górnoplejstoceńskim i we wczesnym holocenie wymienia się co najmniej cztery strategie adaptacyjne: leśną, lasotundrową, stepową klimatu umiarkowanego, stepową klimatu chłodnego. Niektóre z nich przetrwały na terenie północnej Eurazji aż do początku XX wieku [KOZŁOWSKI, KOZŁOWSKI 1983].

W łowiecko-zbierackim etapie rozwoju nie można mówić o jakimś istotnym oddziaływaniu na szatę roślinną i zwierzęcą.

Grupy ludzkie podlegały - w tym okresie - w dużym stopniu prawom doboru naturalnego, charakterystycznym dla innych organizmów żywych [HERRMANN 1985: 107-108]. W przypadku znalezienia się w skrajnie niekorzystnych warunkach przyrodniczych, stawały się one po prostu ofiarą naturalnej selekcji. Wielkość populacji ludzkiej nie zwiększała się dzięki działaniu naturalnych czynników ekologicznych oraz praktyki ograniczania przyrostu. Grupy ludzkie liczyły najczęściej 50 - 60 osób, a zamieszkiwały 500 - 1500 km², co zapewniało odpowiednią wielkość zasobów. W okresie łowiecko-zbierackim istnieje świadomość magiczno-religijna jako wyraz całkowitej zależności człowieka od przyrody (pomimo posiadania narzędzi i ognia). Działalność ludzka koncentrowała się na zabezpieczeniu przetrwania biologicznego ("pomagały" w tym również takie formy kultury symbolicznej, jak praktyki magiczne). Najwcześniejsza "ideologia" oparta była na przekonaniu, że gatunek ludzki podlega takim samym jak pozostałe gatunki prawidłościom egzystencji. Cechą charakterystyczną była również rezygnacja z twórczego kształtowania własnego środowiska życia łącząca się z przekonaniem o wzajemnym powiązaniu działań ludzkich z całą przyrodą [MEYER 1982: 12].

Dopiero około 10 000 lat temu dokonała się rewolucja neolityczna. Jej podstawą było powstanie rolnictwa i hodowli. Gdziekolwiek przyswojono sobie uprawę roli i hodowlę zwierząt, wywierały one bardzo głęboki wpływ na życie ludzkie. Umożliwiały one ciągłe zaopatrzenie się w żywność; spowodowało to przekształcenie się człowieka z nielicznego, żyjącego w rozproszonym gatunku, w gatunek dominujący w przyrodzie. Najwcześniejsze wspólnoty rolnicze były prawdopodobnie dziesięć do dwudziestu razy większe niż społeczności

łowiecko-zbierackie [BARNETT 1967: 242]. Zwiększone zaopatrzenie w żywność prowadziło więc do znacznego podwyższenia gęstości zaludnienia oraz dało początek urbanizacji. Przyjmuje się powszechnie, że narodziły się wszelkie cywilizacje i wyższej kultury związane były z uprawą roli i hodowlą; były one właśnie ich materialną przyczyną [HYMANS 1974: 141]. Obok osiągnięć kultury wystąpiły już wówczas silne i różnorodne procesy dewastacji środowiska (choćby lokalne).

W okresie rozwoju społeczeństw rolniczych, opartych na nierównościach klasowych, rozwinęły się wyższe religie, które zapewniały tym społeczeństwom stabilność społeczną i ekologiczną. Z uwagi na ograniczoną ilość dóbr i eksploatowanych zasobów, konieczna była daleko idąca reglamentacja całego życia społecznego. Szerokie rzesze ludności żyły na pograniczu warunków biologicznej egzystencji i atakowane były okresowo przez klęski głodu, chorób i wojen. Możliwość poprawy tej sytuacji istniała - w myśl koncepcji rozwijanych we wszystkich religiach - dopiero w życiu pozagrobowym, jako nagroda za zgodne z ich zaleceniami i pracowite życie na Ziemi.

Począwszy od XVIII wieku, zasadniczym sposobem zawłaszczania przyrody staje się działalność przemysłowa. Jej podstawą są paliwa kopalne i surowce metaliczne. W tym okresie wzrasta znacznie produkcja rolnictwa, a także następuje rozwój higieny i medycyny. Czynniki te wpłynęły na gwałtowny rozwój nowych stosunków społecznych (kapitalizm) oraz na ogromny przyrost ludności i poprawę sytuacji społeczno-ekonomicznej szerokich rzesz ludności; stało się to możliwe przede wszystkim dzięki ogromnej eksploatacji zasobów przyrodniczych. Nowe potrzeby, aspiracje, oczekiwania, postawy i

cele życia, a także możliwości i środki ich zaspokojenia wykazywały ścisły związek z uprzemysłowieniem i rozwojem gospodarczym - opartymi na tej eksploatacji. Pojęcie postępu stało się kluczowym pojęciem w teoriach socjologicznych i ekonomicznych. Koncepcja postępu jest nadal podstawowym założeniem ideologicznym współczesnej cywilizacji przemysłowej. Istotę postępu utożsamiano zazwyczaj z ciągłym rozwojem techniki i nauki, a także ze wzrostem produkcji dóbr oraz z poprawą dobrobytu materialnego, będących - jak powszechnie uważano - ich rezultatem. W stosunku do przyrody głosi się koncepcje jej opanowania. Wskazując na szczególną "rozumność" człowieka, uzasadnia się jego wyjątkowe miejsce w świecie przyrody. Uważano też, iż osobliwym wyróżnikiem w kulturze ludzkiej jest nauka i technika, których zadanie polega na tworzeniu świata coraz bardziej doskonałego. Cechą charakterystyczną tego okresu staje się ogromny zasięg działalności antropogenicznej i związane z tym powszechne zjawiska kryzysu ekologicznego [KOŚMICKI 1985]. Na początku lat siedemdziesiątych pojawiła się świadomość zagrożeń ekologicznych oraz załamała się wyraźna dotąd korelacja pomiędzy rozwojem gospodarczym i wzrostem eksploatacji przyrody, a wzrostem dobrobytu i poziomu życia szerokich rzesz ludności [TEUTSCH 1985].

Rozwija się koncepcja antropogenicznej homeostazy jako regulatora procesu zawłaszczania przyrody dla społeczeństw postindustrialnych. Dla wzajemnych relacji pomiędzy przyrodą a społeczeństwem powinien zachodzić stan permanentnej równowagi dynamicznej - jakiegokolwiek jej zachwianie należy natychmiast "wyrównywać" drogą wzmocnienia (wzbogacenia) tego z elementów, który uległ osłabieniu. Przyroda jest coraz bardziej "społecznie

konstruowana przez człowieka". [BÖHME, SCHRAMM 1985], chociaż nie mogą być naruszone główne parametry, określające stan homeostazy dynamicznej. Elementem dynamizującym taki układ jest człowiek, a elementem stabilizującym - przyroda. Oba elementy posiadają taką samą rangę ważności, albowiem "przekroczenie" progu dopuszczalnych zmian przez człowieka prowadzi do zniszczenia układu człowiek - przyroda, gdyż element stabilizujący (przyroda) traci swą cechę stabilizacji. Koncepcji antropologicznej homeostazy odpowiada wszechstronnie rozwinięta świadomość ekologiczna, która się przejawia m. in. w postaci ekonomii i etyki ekologicznej [KOŚMICKI 1987].

Piśmiennictwo

BARNETT A., 1967, *Gatunek Homo sapiens. Biologia człowieka*, Warszawa.

BÖHME G., E. SCHRAMM [Hrsg.], 1985, *Soziale*

Wissenschaft. Wege zu einer Erweiterung der Ökologie, Frankfurt am Main.

CZUBR., 1985, *Synektologia człowieka*, [w:] A. Malinowski i J. Strzalko [red.], *Antropologia*, Warszawa - Poznań.

FLOHR H., 1985, *Anthropologie menschlichen Sozialverhaltens - Thesen zur biokulturellen Neuorientierung in den Sozialwissenschaften*, Mitteilungsblätter der Forschungsinstituts für Gesellschaftspolitik und beratende Sozialwissenschaft e. V., Göttingen, 40.

FLOHR H., 1986, *Die Bedeutung der Biologie für die Sozialwissenschaften*, Ratio, 28, 1.

HYMANS E., 1974, *Rosliny w służbie człowieka*, Warszawa.

KOŚMICKI E., 1985, *Uwagi o problematyce kryzysu ekologicznego*, Człowiek i Światopogląd, 5.

KOŚMICKI E., 1987, *O ukształtowaniu się problematyki ekologicznej w świadomości społecznej* [w:] *Przyroda i Kultura* (praca zbiorowa), Warszawa.

KOZŁOWSKI J. K., S. K. KOZŁOWSKI [red.], 1983, *Człowiek i środowisko w pradziejach*, Warszawa.

MEYER P., 1982, *Soziobiologie und Soziologie. Eine Einführung in die biologischen Voraussetzungen sozialen Handelns*, Darmstadt - Neuwied.

PIONTEK J., 1987, *O przedmiocie antropologii ekologicznej*, *Szkic problematyki*, *Przeg. Antrop.*, 53.

TEUTSCH G. M., 1985, *Lexikon der Umweltheith*, Göttingen - Düsseldorf.

Maszynopis nadesłano w październiku 1986 r.

S u m m a r y

The description and explanation of the relations between man and his natural surrounding is the subject of ecological anthropology. The characteristic feature of this science is primarily the historical interpretation of the economic process of taking into possession and transforming the life environment, and also the ideological way of justifying the accepted adaptation strategy. One can distinguish hunting-gatherer agricultural, industrial and postindustrial methods of taking nature into possession. Definite ideological and consciousness dependent subsystems correspond to these methods of taking nature into possession.

In case of hunting-gatherer societies the degree of influencing nature was comparatively small. A considerably wider degree of taking into possession and transforming life environment occurs in agricultural societies. Next to the achievements of culture already then there occurred strong processes of environmental devastation. In the period of the development of agricultural societies based on class inequality, higher religions were developed which insured to those societies the social and ecological stability. Starting with the 18th century the industrial activity becomes the basic way of taking nature into possession. Due to enormous exploitation of the natural resources there follows a speedy increase of population and its needs. The effect of these activities is the development of the global ecological crisis.

There appears the conception of anthropogenical homeostasis as the regulator of the process of taking nature into possession by postindustrial societies. It is accompanied by extensively developed ecological consciousness revealed among others in the form of economy and ecological ethics.